

סופר" 52, יכיר מהסגנון ומהתארים שבתשובותיו עד כמה החשיב את שואלו זה 53. הראשון שמסר על ניגודים חריפים בין החת"ס והמהר"ץ היה רבי עקיבא יוסף שלעזינגר 54 בספרו „לב העיברי" 55: „צריך אני להזהיר באזהרה יתירה שצריכים להשגיח על הספרים הנדפסים מחדש, כי כמה וכמה מינים מוציאים לאור, וגם מצאתי אשר מחליפין גם בתוך דברי הראשונים דברים, כדי שיכולין לתלות עליהם אחר זמן, וכשם שצריכים להזהר בספרי קבלה אשר נדפסו משנת ת"ח ואילך, אשר אז היתה כת שבתי צבי ימ"ש 56 ושיבשו כמה ספרים, כן צריכים להזהר על

ומפואר, רם ונשא וגבה מאד". בראשית התשובה הוא כותב „להודיע ידיעה של חבה יתירה כי ביום שבת קדש קראתי עונג בקבלת ספרו תורת נביאים ועברתי בו עד... ומה שכתב פר"מ אלי במכתבו העבר שאראה בהקדמת ספרו, והנה ראיתיה כלו מחמדים וממתקים...". וחזרתם לבסוף: „וקרן כסא כבוד מעלתו ירום לשם ולתהלה, ומעלות בקדש דאורייתא יעלה מעלה מעלה, במסלה אשר בית אל עולה, כנפשו היקרה ונפש א"נ...". ואותה מגמה חוזרת גם בשתי התשובות אליו בחלק יו"ד.

52. עי' לדוגמה שו"ת מילי דאבות, ח"ג, סי' ו, במכתבו של החת"ס אל ר' ישראל דוד אב"ד פעזינג, שם הוא מציין שרק פעמיים בחייו כאילו עלתה טעות בדבריו והודה למשיגיו, אך לבסוף נפסקה גם בשני הענינים האלו הלכה כמשה מפי הגבורה עיי"ש.

53. בענין ייסוד סעמינאר לרבנים בגליציה החליט המהר"ץ כבעל החת"ס (עי' בספרו של יאסט *Neuere Geschichte der Israeliten*, ברלין 1847, ח"א, עמ' 82).

54. נולד בשנת תקצ"ח ונפטר בשנת תרפ"ב. בשנת תר"ך נשא את בת ר' הלל ליכטענשטיין מקאלאמיי ונתמנה שם כחבר ביה"ד. עי' עליו בשו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' ריא; לב העברי, אות חי, מה שכתב על עצמו; כתב יושר דברי אמת, פרעשבורג תרכ"ח (נדפס גם בשבלים בודדות לאפרים דיינארד, ירושלים תרע"ה, עמ' 49—58); על הריפורמציה בהונגריה להרב י"י גרינוואלד, עמ' 74—75; רשומות סדרה חדשה ח"ב עמ' 169, 178, ח"ד עמוד 197—199; אי"י שחראי בספרו על תולדות הרע"י שלזינגר, ירושלים תש"ב; פנקס קאלאמיי, גיר-יורק תשי"ח, עמ' 45 [ועי' עתה במבוא לס' תורת יחיאל, ירושלים תשל"א].

55. הוצאת לבוב תרל"ג, והקטע הבא הוא משם עמ' 70—71. ועי' גם בעמ' 11—12; וטעות סופר נפלה במאמרו של הד"ר גלבר בפנקס קאלאמיי, עמ' 47, שר' הלל ליכטענשטיין היה מחברו של „לב העיברי".

56. עי' בתולדות הספרות העברית החדשה לפ' לחובר, ח"א, עמ' 16; היסטוריה

ספרים שנדפסו מרמ"ד ימ"ש ואילך⁵⁷, וכן למשל ספר „בשמים ראש“ אשר הדפיסו על שם הרא"ש ז"ל, וכבר כתב רבנו בחת"ס⁵⁸ ... שמעולם לא ראה זה רבנו הרא"ש ז"ל ... וכבר אמרו רבותינו אם יודע אתה ברב שהוא כמלאך ה' צבאות בקש תורה מפיהו, ואם לאו — אל תבקש תורה מפיהו⁵⁹. וכן הוציא אחד בדורנו⁶⁰ הגהות על הש"ס, כל בעל נפש לא ילמד תורה משם, כי אני יודע ששאלו לרבנו ז"ל מדוע מפליג כ"כ בשבחיו בתשובה⁶¹, ענה וגלה הסוד שנודע לו שבחד רגל הוא עם „אחר“⁶², שהזכיר רבנו בתשובה בחו"מ⁶³, ואם לא יקרבהו יהי גם הוא עם הרשעים ברב תורתו ח"ו, מי יודע מה שיהי בסוף, ע"כ עשה כל התפעלות לקרבו. וכן יודע אני מרבנו מאיר א"ש ז"ל⁶⁴, אשר אליו כתב הרבה תשובות והוא לא השיב לו, ואחרי אשר היטב חרה לו על שלא חש להשיבו, והריץ

של הספרות העברית החדשה לי' קלזנר, ח"א, עמ' 28.

57. עי' שו"ת דברי חיים ח"ב, יו"ד, סי' ס (על יתר המקורות ברשומות, ח"ב עמ' 171, עיי"ש).

58. ביו"ד סי' שכו אות ג. ובקשר לספר „בשמים ראש“ עי' ערוגת הבשם, ברלין תקנ"ב; זאב יטרף פפד"א תקנ"ג; יקר סהדותא, ברלין תקנ"ג; איש עני, ברלין תקנ"ד; פרשת מרדכי למהר"מ בנעט או"ח סי' ח; מנחת אלעזר, ח"ג, סי' מו; פאר מרדכי, להד"ר מ' פרבר, ת"א תשי"א, עמ' 117; Orient, המוסף הספרותי 1844, עמ' 53 140-141, 712-713 (מובאים ברובם בקרית ספר, שנה א עמ' 162) ועי' גם דור תהפוכות, לברנפלד, פרק ששי, ועוד חזון למועד.

59. מדברי חז"ל במסכת מועד קטן, יז א, בשנוי לשון קצת.

60. הכוונה למהר"ץ חיות, אם כי אינו מזכירו בשמו.

61. הכוונה לבעל החת"ס, בשש התשובות הנ"ל.

62. ראשי תיבות: אהרן חורינער רב, שהי' אב"ד באראד, ועל כל הפרשה עי' כרם חמד ח"ב, מכתב יא, עמ' 96-108; לתולדות הריפורמציון הדתית לש' ברנפלד; אור נוגה לא"ש ליעבערמאן, דעסוי תקע"ב; מפיבושת בן יהונתן, פראג תקפ"ו; עיגי הדעת, אובן-ישן תקפ"ט, וביחוד בשו"ת תת"ס, חלק ששי סי' פד—צו.

63. הכוונה לתשובה בחלק חו"מ סימן קצא, עיי"ש.

64. עי' עליו במאמרו של יהודה שפיגל על אונגוואר, בסדרת ערים ואמהות בישראל, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' 9-13, ירושלים תש"י. מהר"ם א"ש נפטר ביום כד טבת ברי"ת, בספרו של ר' ישראל דוד בית הלוי על המהר"ץ (ת"א תשט"ז, עמ' 124) נפלה טעות בתאריך פטירתו.

מכתבים רבים בתלונות אליו, ענה לו בקצור שאין חפצו לישא וליתן עמו בתורה כי מצא בספרו⁶⁵ החכם הזקן חורנינער, ואם דבר ה' מאסו חכמה מה להם, עכ"ל רבנו מאיר א"ש⁶⁶, והנה מצרף לכסף וכור לזהב ואיש⁶⁷, כלומר מה כור הבחינה לאיש, לפי מהללון, כלומר לפום מה שהוא מהלל ומשבח אני יודע שרצונו בו, אם מהלל תמיד צדיקים, יודע אני שהוא ירא שמים וחושק להיות צדיק, וכן להיפך. ומלבד זה יודע אני כמה מעשיות פרטיות, שלפי מעשים אלו אין ראוי ללמוד תורה מפיו, ושלא להזכיר שמם בביהמ"ד, אף שלא הי' לוע"ז בלעז⁶⁸. מכל מקום אמרו רבותינו⁶⁹, אם ראית ת"ח עובר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, אף שעבירה ומינות שאני, מכל מקום אולי לפני מיתה עשה תשובה וקיים כל הפורש ממינות מיית⁷⁰. וע"כ אני דן אותו לכף זכות, אך ע"י הספרים שלו אני יודע שהייתי מוכרח לפרסם, להודיע את האיש ואת שיחו, החכם הזקן חרינער ימ"ש, וממילא מתיר קאהר⁷¹ בלי שום טעם להתרה,

65. מנחת קנאות למהר"ץ ה ב, ולהלן יתבאר בארוכה.

66. כאן היה צריך לציין את המקור שמשם ציטט את הדברים אחרת אין מקום ל"עכ"ל".

67. משלי כז כא: מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללון.

68. כנראה לא עיין היטב בספרי המהר"ץ כי במנחת קנאות ג א, בהערה, גינה המהר"ץ את מעשי פריעדלאנדער ויעקובסון, שהנהיגו להתפלל בלשון אשכנז ושינו מטבע התפלות והברכות, ובו במקום הוא מעיר כבדרך אגב, "שענין הדרשות בלשון אשכנז הוא ענין נכון בפני עצמו", כי דעתו היתה בזה כדעת גואלי היהדות הגרמנית. וע"י בספר ואלה דברי הברית, אלטונא תקע"ט; צרור החיים, אמסטרדם תק"פ, אמנם לא הזכיר המהר"ץ כיצד נהג בעצמו בכגון זה, אם נאם לפני קהל עדתו בלשון אשכנז או לא. הרי"ד בית הלוי בספרו על תולדות רצ"ה חיות, עמ' 104, מביא בשם ר' אלכסנדר זיסקינד מקאליש כי בקאליש נהג המהר"ץ לפתוח דרשותיו ברעיון כל שהוא מה, "מורה נבוכים", וכן היה דורש בשפה אשכנזית. כנראה שגם הידיעה הזאת נעלמה מעיני ר' עקיבא יוסף, שכן לא היה נמנע מלנצלה נגד המהר"ץ.

69. ברכות יט א.

70. עבודה זרה יז א.

71. בענין זה דן המהר"ץ בספרו (מנחת קנאות דף ו ב), ושולל בצורה נמרצת מקהלה מעורבת בהשתתפות נשים, "ואין לך פריצות מזה". מאידך התיר מקהלה, בלי התערבות קול באשה ערוה. כן הביא את הטעם להיתר בספר "צרור החיים" בפרק ראשון, קול השיר, "עוגב אסור לעולם, כלי שיר אחרים

מאן דאמר הא שרי הא, ומי שכתב הא בספר הכי ראויים ללמוד תורה מפיו? ⁷².

רבי עקיבא יוסף לא נהג כשיטת החתם סופר ⁷³, ופירסם כל זאת לאחר פטירת מהר"ץ ⁷⁴, אם מצא תיקון לנשמת המהר"ץ לא מצא שום תקנה לילדי רוחו, ודן אותם ברותחין, ובעידנא דריתחא פלט קולמוסו דברים חריפים ביותר, לדבריו לא כיבד כלל בעל ה, חתם סופר את המהר"ץ אלא כדי להצילו מסופות ההתבוללות ומנחשולי הטמיעה.

לדעתי, לא נתכוון רבי עקיבא יוסף לזלזל סתם בכבוד המהר"ץ. מהר"ם שיק מתאר את רבי ¹¹³⁴⁵⁶⁷ עקיבא יוסף כ, איש חי ורב פעלים ⁷⁵, ועד היום מנשאים יקירי ירושלים את שמו על שפתותיהם בחרדת הכבוד, וח"ו לחשוד בו כמה שאין בו, אך יתכן כי בקנאותו הקיצונית לשיטתו, הוטעה על ידי מחרחרי ריב.

בראשונה נידון כיצד נתגלה לו סוד זה. הלא גדולי תלמידי ה, חתם סופר לא הזכירו עליו דבר וחצי דבר, ורבי עקיבא יוסף, שהיה בן שנתיים בפטירתו ⁷⁶, לא הכיר את ה, חתם סופר פנים אל פנים, ואם חותנו רבי הלל מקולומייא, מתלמידיו החביבים של ה, חתם סופר ⁷⁷, גילה לחתנו, הלא חותנו הגדול מפורסם במלחמתו נגד המתחדשים ⁷⁸, ולא ^{אוצר החכמה}

אסורים לעולם על ידי נכרי, אבל כלי שיר אחרים על ידי ישראל, בחול מותרים, אבל על מקהלה בלי כלי השיר, לא הוזכר שם שום איסור.

72. הרי"ד בית הלוי מביא בשם ספר לב העיברי עמ' 70 שהרבי מבעלו נהג אתו בדרך בזיון. ראה להלן בפרק החסידים והמהר"ץ על יחסו של הרבי מבעלו אל המהר"ץ וכאן נעיר כי בלב העיברי אשר היה לפני, עמ' 70, איננו.

73. עי' זכרון למשה הנ"ל, עמ' 62, בקטע: חכמים הזהירו בדבריכם.

74. תהוצאה הראשונה היא משנת תרכ"ד (דב סדן רשם תרכ"ח, "רשומות", סדרה חדשה, ח"ב, עמ' 180).

75. בחי"ד סימן ריא. המהר"ם שיק ענה שם לשואליו מארה"ק בענין הריב שהיה שם נגד רבי עקיבא יוסף.

76. עי' לעיל הערה 54, שרבי עקיבא יוסף נולד בשנת תקצ"ח ובעל, חתם סופר נפטר בשנת ת"ר.

77. ר' הלל ל"ש נולד בשנת תקע"ה בוואגיוועטשע ונפטר בשנת תרנ"א בקולומייא. "קדש הלולים לה'" התבטא בעל ה, חתם סופר עליו ועל חברו ר' הלל מסארעגען. "פנקס קולומייא", עמ' 41—47, 119—120; "כתב זאת זכרון", עמ' 93—94.

78. עי' שו"ת "בית הלל". סאטמאר תרס"ח. סימנים א. ב. ג. ד. ה. ט. י. יא. יג.

נרתע מפני שום דבר, ומדוע איפוא לא יביא את הדבר בשמו.

זאת ועוד: לדבריו שבעל ה"חתם סופר" קירב את המהר"ץ, למרות כל מה שידע עליו, מדוע לא התנהג ככה תלמידו הנאמן מהר"מ אש? גם לבעל "עין הבדולח", אף הוא תלמידו של ה"חתם סופר", היתה הזדמנות מצוינת לפגוע בכבודו של המהר"ץ ונמנע מזה, הגם שלא נמנע שם מלפגוע בכבודו של בעל "יד אלעזר" *78.

רבי עקיבא יוסף העלים עין שה"חתם סופר" עצמו בהשיגו כנגד בן מנחם שהתיר אסורים, הכתירו בשם החכם רמ"ד⁷⁹. גם ר' שמואל מאמסטרדם (באלה דברי הברית, עמ' נג—סג) הזכיר את בן מנחם ואת נפתלי הירץ וויזל בתארי שבת⁸⁰, ואם אמנם נכון שיש הבדל ניכר בין רמ"ד רנה"ו ואח"ר, הרי על פי הלך מחשבתו לא היה ה"חתם סופר" מכנה את ראש ההשכלה בשם "החכם רמ"ד" בעצם מלחמתו נגד המגמה להקל במנהגי ישראל⁸¹.

ומדוע התעלם רבי עקיבא יוסף מדברי מהר"ץ, בהקדמתו למנחת קנאות, שכוונתו אינה לגנות את יריביו ומתנגדיו ולקפחם בזלזולים, אלא להביא את דבריהם ולסתרם על פי היסודות ההלכיים והמסורתיים של היהדות, כמו שנהג כלפי אח"ר, שהביא את דבריו וסתרם מיניה וביה, ועל דרך כזאת היתה תמיד תפארתו⁸² והצליח להנחיל לשונאיו תבוסה שלמה.

וכמעט שאין תשובה בספר הנ"ל, שלא נכלל בה משהו מהנ"ל.

*78. שו"ת "עין הבדולח" סי' יג, וראה גם ערים ואמהות בישראל, כ"ד, עמ' 9—12, וכן בספר "כתב זאת זכרון", עמ' 110—111.

79. עי' בשו"ת חת"ס, יו"ד, סימן שלח.

80. רנה"ו שהה באמ"ד כעשרים שנה (היסטוריה של הספרות העברית החדשה לי' קלוזנר, ח"א, עמ' 96).

81. על פי המלה רמ"ד, בצוואתו של החת"ס, עי' שו"ת רשב"ן, אה"ע, סימנים ק, קב; זכרון למשה, עמ' לו אות ה; Orient 1840, עמ' 32; AZI 1840, גל' 3, עמ' 34; המגיד 1886, גל' 2, עמ' 7; המליץ 1886, גל' 3; האסיף ח"ד, אוצר הספרות, עמ' 60; רשומות, סדרה ישנה, ח"ד מעמ' 245 ואילך, בדברי ראובן פאהן על ר' משה קוניץ; בהערותיו של דב סדן, שם, סדרה חדשה, ח"ב עמ' 178—181; שם, עמ' 70, בדברי ר' אשר פריצקר; שם עמ' 97 בדברי נפתלי בן מנחם; פרקי השכלה לר' פאהן, סטניסלב תרצ"ו; הדאר תש"ך, גל' 1763; המאור, גל' ק, תש"ך, ועי' שו"ת דברי חיים, ח"ב יו"ד סי' ס, ושו"ת האלף לך שלמה, סימן רנו.

82. מנחת קנאות למהר"ץ, דף ה עמ' ב ובהערות שם, ועי' בהקדמת שב"ה לספרו

לדבריו לא התכתב מהר"מ א"ש עם המהר"ץ, אך לצערנו לא ציין את המקור, והנה עברו כבר למעלה ממאה שנה מפטירת מהר"מ אש, ואין בידינו תעודה לחזק הנחה זו.⁸³

יתר על כן: לדעתי ישנן ראיות נכוחות על חילופי מכתבים ביניהם, ר' אליהו מארדער הדפיס בשנת תרס"ג בירושלים ספר „חידושי הר"ן" למסכת עבודה זרה, ובסופו הוסיף תשובת המהר"ץ בענין דברי הש"ס (מנחות מה ע"א), לביאור הפסוק הידוע ביחזקאל מד לא⁸⁴ ובתשובה זו מזכיר המהר"ץ שהחליף מכתבים בענין הנ"ל עם מהר"מ א"ש, והוא בעצמו מעיד על כך⁸⁵: „הקושיא במנחות, הנה שלח אלי הגאב"ד ק"ק זלקאווי ספר תשובותיו, וראיתי גם אני כמו מעלת כבוד תורתו קושיה זו בספרו⁸⁶, וכתבתי לו איזה דחויים"... ברור איפוא שהם עמדו בקשרי מכתבים. המהר"ץ כיבד את מהר"מ אש בספריו ששלח לו לתשורה, ומהר"מ אש קראהו בשם „הגאון אב"ד", נכון כי בתשובה הנ"ל ב„אמרי אש" לא מתבלטת ידידות יתירה, אך נדחים דברי רבי עקיבא יוסף, שהרי הספר „מנחת קנאות", שבו הזכיר המהר"ץ את „החכם הזקן חורינער", יצא לאור בשנת תר"ט, ושו"ת מהר"ץ, שעל תשובה אחת משם סובבים דברי מהר"מ אש, הופיע בשנת תר"י, הרי שזמן רב אחרי הופעת „מנחת קנאות" החליפו דברים ביניהם.

קשה איפוא להתייחס אל דברי רבי עקיבא יוסף כאל מקור היסטורי. הדרך היחידה בה ניתן, לדעתי, לברר את היחס שבין ה„חתם סופר" והמהר"ץ היא רק על יסוד ההתכתבות ביניהם. החלק העיקרי של התכתבותם נתפרסם בשו"ת חת"ס ובשו"ת מהר"ץ⁸⁷. כן נדפסו כמה מאגרותיהם הפרטיות, ועל פיהם ניתן להבהיר הרבה נקודות הנוגעות

שבילי עולם, ח"ב עמ' ה"ו, וההקדמה הזאת היתה לפני עיני בעל „חתם סופר" שהסכים על הספר (יום ג חי סיון תקפ"ג).

83. ופלא על ר' שמואל הכהן וויינגרטן (סיני, כרך כט (תשי"א), עמ' צה, הערה 21) שלא העיר על זה.

84. כל גבלה וטרפה מן העוף ומן הבהמה לא יאכלו הכהנים. ואכמ"ל.

85. ע"י שו"ת אמרי אש, יו"ד, סוף סימן לז. בדרך אגב אציין ששם הביא קושיה מר' שלמה חיות בן המהר"ץ בענין שחיטה לעוף מה"ת עיי"ש.

86. שו"ת מהר"ץ, ח"א, סימן מח בסוף, וע"י בספר שאני עומד להוציא אי"ה על „שואלי ומשיבי המהר"ץ".

87. ע"י גם בדרכי הוראה סימן ו, שו"ת מהר"ץ סימן כח, וכבר הזכרתי את התשובות שבחת"ס.

לעניננו. חושבני ששני המכתבים הבאים, אחד מהמהר"ץ אל ה, חתם סופר" משנת תקצ"ג ואחד מן ה, חתם סופר" אל המהר"ץ משנת תקצ"ח יעידו על היחס הידידותי בין שני הגדולים האלה.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

00002

הדפסה ברזולוצית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה

מהר"ץ חיות - תולדות רבי צבי הירש חיות ומשנתו הרשקוביץ, מאיר עמוד מס: 156 הודפס ע"י אוצר החכמה

נספחות לפרק חמישי

יחסי החת"ס והמהר"ץ

מכתבו של המהר"ץ אל בעל "חתם סופר" בענין הרבנות בעיר אובן ישן⁸⁸ זלקווא, אור ליום וא"ו, כ"ו שבט, תקצ"ג, לפרט כי ד' דבר טובה לישראל⁸⁹. אל הארז אשר בלבנון, לפני שמש שמו ינון, ה"ה הרב הגאון הגדול, אדונינו תקות משוש זמנינו, הנשר הגדול בעל כנפיים, המפורסם בדורו, על ישראל פארו והדרו, רבים ילכו לאורו, מופת הדור, תפארת ישראל ראש גולת אריאל, מאור הגולה, נר המזרח ואור המערב, הצדיק החסיד ועניו, איש אלקים קדוש יאמר לו, נ"י ע"ה⁹⁰ פה"ח, מוהר"ר משה סופר נ"י, אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג יע"א.

זה יותר מעשרה שבועות אשר ערכתי מכתב תשובתי שנית, על דברת אדוני נ"י בענין ברכת המצוות⁹¹, וגם שמה הרביתי מלים בעיני הלכות

88. תודתי אמורה להרה"צ ר' יחזקאל שרגא רובין הלברשטם מציעשינוב, שהעירני עליו. נדפס גם בספרו של הרי"ד בית הלוי, על ר' צבי הירש חיות, עמ' 80—85.

89. שתי המלים האחרונות, "טובה לישראל" בגימטריא תקצ"ג.

90. רצוני להעיר על טעות סופר שנפלה בספרו של הרי"ד בית הלוי, עמ' 81, שהעתיק את המכתב הזה ופענח את ראשי תבות שבו, ועל המלה, "ע"ה" רשם, "עמוד האש", ושגגה יצאה מלפניו, כי המובן המקובל הוא, "עמוד הימיני", וכל שלשת התארים, "נ"י ע"ה פ"ה", לקוחים מדברי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, בתארים את רבם הגדול במסכת ברכות כח ב.

91. כוונתו לתשובת החת"ס באו"ח סי' נד, ושם נזכר חדוש עצום מהמהר"ץ, והחת"ס מגיב על חידוש זה, "שפתים ישק". בשו"ת קול אריה או"ח, סימן ה, מביא את דברי המהר"ץ בעלום שמו, ועי' שו"ת זכר יהוסף, ח"א סי' סח, וביחוד במטבע הברכות למהר"ץ, החלק הששי, עטרת צבי, ובהוספות בסוף הספר, עמ' ד.

אשר נאמרו בהם הלכה למשה מסיני⁹² ועד כה לא השיגוני נועם דבריו. ובשבוע הזה בא לידי ענין הלכה למעשה בשוחט אחד שעבר על השבועה, ולא אמרתי בזה קבלו דעתי, וחכיתי לשמוע משפט אדוני נ"י, מה שיגזור אומר בזה⁹³, ואשב ואצפה עדי יבואו דבריו ואענדם לראשי.

אולם עתה באתי לשאול מן אדוני עצה, בענין נכבד אשר הציעו לפני אוהבי וריעי⁹⁴. הנה העיר אובן-ישן⁹⁵ לא רחוקה היא ממשכן כבודו וסרה למשמעת אדוני, יושבת כעת גלמודה⁹⁶, מבלי רב ומורה מנהל העדה, וקורא בצדק, מחזיק בדקי ישראל הנהרסות ירופפו בכל עת מחרצובות רשע אגודות מוטה, אפס מהם איש גודר גדר ועומד בפרץ, להחזיק דתנו על תילה, ומשתדלים מיודעי להנחילני שמה כתר הרבנות.

כי אמנם ת"ל לצרך כלכל בייתי מצילני הוני ורכושי, וגם בירך ה' חילו של אבי הנגיד נ"י, ואני יחיד לאבי נ"י⁹⁷, המספיק אותי ואת כל

92. ועי' תורת נביאים, במאמר תורת נביאים או דברי קבלה, פרק ג"ד ; במבוא לתלמוד למהר"ץ פ"ב, ופרק יד לסיכום כל ההלכות בענין זה.

93. על ענין השו"ב שעבר על שבועתו ענה לו החת"ס בתשובתו (יו"ד, סי' ו, ללא תאריך) וגם על עצם השאלה, בעניינו הפרטי היתה שם תשובה, אלא שהגדולים לא היו רגילים לערב ענייני הלכה וענינים פרטיים. לפי התשובה באו"ח סי' קם ניתן לקבוע שהתשובה (יו"ד סימן ו) נכתבה בין כו שבט (תאריך מכתבנו זה) ובין שבעה לאדר תקצ"ג (תאריך התשובה בסימן קם).

94. עי' בתולדות משפחת ראזענטהאל להרב י"י גרינוואלד, בודפסט תרפ"א, בפרק ד, לטובת רבנו המהר"ץ באובן ישן השתדלו השתדלן ר' שלמה ראזענטהאל מבודפסט ושי"ר. בפרק על רבנות המהר"ץ וכן בפרק על יחסי שי"ר והמהר"ץ הבאתי את התעודות בענין זה.

95. עי' במבוא לספר פארי חכמי מדינתנו, סיגעט תרע"ה, על תולדות רבני אובן ישן. הרב מאובן היה מהלוחמים הנלהבים נגד אח"ר וסייעתו (עי' איגרות סופרים, מכתבים נה-נו). עי' גם תשובות מספר בענין זה בשו"ת חת"ס חלק ששי. רצ"ה חיות, שהזדהה במלחמה זו עם יתר הרבנים, לא היסס איפוא לעשות מאמצים שונים כדי להשיג רבנות זו.

96. מהר"מ מינץ מבראד, אב"ד דאובן ישן, נפטר ביום ו אלול תקצ"א, ולזה נתכוון המהר"ץ שער אובן נתייתמה אחרי פטירת רבה הגדול.

97. בכתבי היד, הנמצאים ברשותה של הגברת אסתר חיות מתל אביב, מעובדו של בעלה המנוח ר' שאול חיות, רשום ששתי אחיות היו לו למהר"ץ : אחת היתה נשואה לר' אברהם שלמה הורביץ מווינה (המהר"ץ מזכירו באגרת בקורת ג א בהערה) והשניה למר רחנבלאט בקראקא, עי' לעיל פרק

בני ביתי בכבוד בלי שום מונע⁹⁸, רק למען תורת ה' המה עושים, כי ראו אשר שם המקום לפני, למצא מנוח לנפשי⁹⁹, לישב בסוד מרעים ולהגות בתורת א-ל, לילות כימים מבלי שום מונע ומפסיק, ללמוד וללמד בקהל עם להגדיל תורה ולהאדירה.

כי צדקת אדוני נודע למשגב בישראל, אשר הגדיל לעשות בקרב עמו, לעשות חסד ומשפט עם כל אחינו בני ישראל, ובפרט לאותם האנשים המסתופפים בצל חכמי ישראל והאמונים על ברכי התורה והעבודה, עליהם יגדיל טובו וחסדו, לעזרם ולתמכם ולעמוד לימין צדקם, בכל אופן המועיל והמבוקש לעניניהם.

ולא נופל אנכי מהם, כמוני כמוהם נפל חבלי בנעימים, להיות מסתופף בחצרות בית ה' ומנעורי גרסה נפשי לתאבה, לשמע להבין בלימודים; ומעודי הסכנתי לבקר בהיכלי גאוני ישראל; הן בהיותי עדיין בעיר מולדתי בראד המעוטרה, לא סרתי מבית מורי ורבי הגאון מופת הדור מו"ה אפרים זלמן מרגליות נ"ע¹⁰⁰, כאב גדלני והתעלס בכל עת בחברתי לטייל ארוכות וקצרות בים התלמוד ותורת רבותינו הראשונים, עוד גם עתה תורת הגאון הנ"ל בפי¹⁰¹, למדני להועיל להיות תורת הראשונים שגורים וסדורים בפי.

אולם מעת אשר גם הוא חלף הלך לו לבית עולמו ונסע למנוחה ועזב אותי לאנחה¹⁰², נתקבלתי לאב"ד בק' זלקווא¹⁰³, עיר מפורסמת מאז לעיר

שלישי, הערה 55.

98. בסוף תשובות המהר"ץ הוסיף, „מנחת תודה" להוריו, ושם נזכר יום פטירת אמו (יום ב' ז' כסלו תר"ה) וראה לעיל פרק ג, הערה 73.

99. בפרק על רבנות המהר"ץ השתדלתי להוכיח שהמהר"ץ סבל רבות בזאלקווא. 100. נולד בשנת תקכ"ב, שנה לפני החת"ס, ונפטר לפתע פתאום אור ליום כד מנחם אב תקפ"ח בברודי, עי' תולדות שלמה (ירושלים תשט"ז, עמ' מז) ובעל „חתם סופר" הספידו (עי' דרשות החתם סופר ח"ב, גרויס-ווארדיין תרפ"ט, עמ' שמה).

101. המהר"ץ מדגיש זאת, בידעו על האהבה הגדולה בין הרא"ז ובעל חתם סופר (עי' דרשות חתם סופר, שער יוסף, עמ' שמה ב, על היחס ביניהם).

102. בכרם חמד ח"ו, בביקורתו של שי"ר על אגרת בקורת של המהר"ץ, הוא מנסה להוכיח שהמהר"ץ לא הי' יכול להיות תלמידו של רא"ז מרגליות, מסיבה פשוטה, כי לרא"ז לא היתה ישיבה בכלל. ולהלן בפרק על המהר"ץ ושי"ר, הבאתי הוכחות להסיר האשמת שי"ר.

103. על תולדות העיר זאלקווא ורבניה עי' קריה נשגבה לר' שלמה באבער,

גדולה לאלקים מלאה חכמים וסופרים, והקרייז. חשבתי שמה אמצא מרגוע לעמוק ולהרחיב בשדה התלמוד והפוסקים, אכן גם פה לא עשיתי מאומה, ^{טורדנות} טרדות רבות ועול משאת הרבנות כתרוני סבבוני מכל עבר ופנה, לא נתנני עדי בלעי רוקי. לכן יעצוני אוהבי ומכבדי בדברים האלה לאמר: „קום לך העיר אובן ישן, שמה תרעה את צאן קדשים, ובקירוב מקום תמצא מופת דורנו, מר ניהו רבה, ותראה גדלו ותפארתו, הודו והדרו, וחום לבבו, מובטחני ביושר דרכו, כי גם עליך יאציל מחסדו ותהי בכל עת ממבקרי היכלו, תחזה אשר לא האמנת עד כה, התורה והעבודה אחוזים וצמודים יחד במוסרות בל יתקו, אולי תבנה גם אתה ממנו, ותזכה לראות בעיניך את מוריד, כי אשרי עבדיו אשרי אנשיו, אלה העומדים לפניו, ושומעים חכמתו! תדרוך במסלה ההולכת מול בית א-ל להרביץ תורה בישראל, ללמוד ברבים עם בחורי חמד מאחב"י אשר ישתו בצמא תורת א-ל חי. לא כן מדינת פולין, אשר הרב טרוד בכל יום בעסקי הרבנות, וקובע ^{התורה} עתים לתורה, ומאמר הירושלמי בסוף ברכות ידוע, כל הקובע עתים לתורה כאילו מפיר את התורה, כי מני אז פסקו תופסי ישיבות בארצנו, לכן בכל עת יתמעטו בעלי תורה, ואם אין גדיים אין תיישים". כדברים האלו דברו האנשים.

ודעתי כי שלמים הם אתי ושוקדים לטובתי, לכן באתי הנה לפני אדוני, אם האמת כדבריהם אשר בעיר אובן ישן לא אהי נטרד מעסקי הזמן ועול הרבנות, ואם בעיר הנ"ל מורגלים להחזיק ישיבות גדולות ומפורסמות, או שקר גסבה ימינם. ואם כנים ואמיתיים דבריהם, ואדוני יודע הדבר כי יבוא אלי תועלת מזה, אבקש מאת אדוני לעזרני בזה! ואל מי עיני ישראל נשואות — רק לכבודו, ובגאון עוזו ישימו הבטחתם. ואם כ"ת יסכים לדבר זה וינענע ראשו לדבריהם, אזי אחר דברי קדשו לא ישיבו, וכמוציא דברו כן יקום.

אקוה כי אם אדוני איננו מכיר אותי, יכול לשאול אודותי. ועל כל זאת אקוה, כי יעשה אדוני למען משפחתי הרמה והנישאה, למען אבותי

קראקא תרס"ג. לפי מכתב „הרואים" (השחר, שנה יא, עמ' 502—504) נתקבל המהר"ץ לזאלקווא לפני פטירת הרא"ז, שכן לדבריו ליוו שני רבותיו, רא"ז ובעל יד המלך, את המהר"ץ לזאלקווא, אך במקום אחר הסברתי שאמנם נתקבל המהר"ץ לפני כן, ואז נסעו עמו רבותיו לשם, כדי לכבדו בפני עם ועדה, אם כי רק אחרי פטירת הרא"ז העתיק המהר"ץ את דירתו לזאלקווא.

הצדיקים והחסידים נוחי נפש הגאון מו"ה חיים יונה תאומים¹⁰⁴, הגאון מו"ה ארון ליב אב"ד דמדינת גאליציען¹⁰⁵, הגאון מו"ה טעביל אב"ד דק' ליסא¹⁰⁶ וינסב עוד למעלה בקדש הקדשים מיוצא חלציו של הגאון רבן של ישראל מו"ה העשיל¹⁰⁷ והגאון הב"ח¹⁰⁸ והש"ך¹⁰⁹, כי אבי

104. המהר"ץ בן ר' מאיר חיות, בן ר' מנחם מאנש חיות, חתן הגביר ר' וואלף בערנשטיין, חתן ר' הירשעלע זבאריזשער, חתן הגאון ר' חיים יונה תאומים, בן ר' יחזקאל יהושע פייבל תאומים, בן בעל קיקיון דיונה ולמעלה בקדש. ועלי להעיר שלא מצאתי מקור מפורש על קשר החיתון בין ר' וואלף בערנשטיין עם בת ר' הירשעלע, אבל לפי השערתי לא יתכן אחרת. כי ר' סנדר מרגליות ור' וואלף בערנשטיין היו גיסים, ור' סנדר הי' חתנו של ר' הירשעלע, ואף פעם לא התחתן באחיות ר' וואלף. ואם נאמר שר' וואלף נשא את אחות ר' סנדר, איני יודע כיצד יתייחס המהר"ץ למשפחת ר' חיים יונה תאומים.

105. בן הפרנס ר' ישכר בעריש, בן הקדוש ר' זאב מסקאליט, חתן ר' יצחק באבד, בן הפרנס ר' ישכר בעריש, בן הרבי ר' העשיל מלובלין וקראקא. ולהלן בח"ב בפרק על יחס המהר"ץ למשפחת הרבי ר' העשיל, שם הוכחתי שהתייחסות המהר"ץ, באזני החתם סופר, אל ר' ארון ליב רב המדינה בגאליציען, מוכיח כי הלעז שהוציאו בשעתו על אשת רב המדינה אין לו שום יסוד, כי אחרת היתה השתיקה כאן יפה מהדבור.

106. הוא בן ר' גתן נטע מהורודנא (ולמעלה בקודש עד המהרש"ל), וגיסו של הפרנס ר' יצחק חיות (הנקרא ר' איציק פעסילס, אבי ר' מנחם מאניש, אבי ר' מאיר אבי המהר"ץ). ועי' קהלת דוד, לרד"א מוויטעבסק, ברלין תרמ"ד, עמ' נח, שם כתב בטעות שר' טעבלי הי' גיסו של ר' מנחם מאנש, ובאמת הי' גיסו של אבי ר' מנחם מאנש, ועי' תולדות אנשי שם לר"ד אפרתי עמ' 34, אות מד, ובהערות ר' יוסף כהן צדק, לספרו של מגיד — שטיינשניידר, על תולדות משפחת גינצבורג.

107. עי' לעיל הערה 105.

108. המהר"ץ בן הגבירה אסתר חנה לבית בערנשטיין, בת רבקה, בת ר' שמואל איטינגא, נכד — מבן או מבת — ר' אריה ליב מבוטשאטש, חתן ר' דוד בן ר' ארי' ליב בעל שאגת אריה וקול שחל, בן ר' שמואל צבי הירץ, בן הב"ח. ועי' להלן, בחלק שני, על יחוס המהר"ץ אל הב"ח.

109. רבי שבתי כהן אבי טויבע (אשת ר' דוד הכתבן-דרוקער מפראג), אם בילא (אשת ר' יצחק באב"ד מברודי), אם שרה (אשת הקדוש ר' זאב מסקאליט), אם ר' ישכר בעריש הפרנס אבי רב המדינה, אבי ר' וואלף

הנגיד הוא בין ונכד להגאון מו"ה מאנש חיות, חתן מאור הגולה הש"ך, וגין ונכד להגאון בעל זרע יצחק, נכד הגאון ר' יצחק חיות, בעל אפי רברבי¹¹⁰, וזכות אבותי הקדושים והטהורים יעמדו לי להנחת מטרת המבוקש אל מחוז החפץ הנרצה להענין הנוכחי.

קנצי למלין, אבקש עוד הפעם, אשר אם יבין כי הדבר נאות לפני, אז עיני נשואות אליו לתומכני שמה בכל האפשר, ולכתב להראשים הקצינים מנהלי העדה דק' אובן ישן, כי לדעתו נכון מאד הדרך הזו לפנייהם, אז יתנו בלי ספק אוזן קשבת לדברי אדוני. ואל מי מקדושים אפנה רק לכבודו, אקוה בגדל צדקתו וחסידותו כי יתן מקום לדברים אלו הנאמרים באמת וממקור לבבי, ואדוני חכם כמלאך אלקים יודע להבחין הדברים וישיבני תשובה על דברי, ואם נכון הדבר הזה בעיניו הטהורים, אזי חיש מהר יכתוב אליהם לדבר על לבם, לגמר הדבר בכי טוב.

ז"ז יתענג על רוב שלום כנפשו ונפש עבדו, המשתחוה

מרחוק מול הדרת כבודו, מצפה לתשובתו.

צבי הירש חיות חופ"ק והגליל יצ"ו.

(פורסם בירחון „האהל“, אדר תשט"ו)

מגנזי ר' נפתלי פרוידיגער מירושלים)

העתק מכתב החתם סופר למהר"ץ חיות, מיום ב, כז למרחשון, שנת תקצ"ח¹¹¹.

שיל"ת, פרעשבורג נגהי ליום ב, כ"ז מרחשון תקצ"ח לפ"ק. שלום וכל טוב לידידי ורב חביבי הרב הגאון הגדול המופלג בתורה, חריף ובקי בעל פיפיות עומד לתלפיות, כ"ש מהו' צבי הירש נ"י אב"ד ור"מ דק"ק זאלקווי יע"א.

בערנשטיין, חותן ר' מנחם חיות, אבי ר' מאיר חיות, אבי המהר"ץ.

110. המהר"ץ, בן רבי מאיר, בן ר' מנחם מאנש, בן ר' איציק פעסילס, בן רבי מאיר מטיסמניץ, בן ר' יצחק חיות הפרנס, בן רבי אליעזר חיות מפשעווארסק, בן בעל זרע יצחק, בן ר' יעקב חיות, בן ר' מנחם מאנש חיות מווילנא, בן בעל אפי רברבי. מבואר בפרוטרוט להלן בחלק שני בפרק על תולדות משפחת חיות.

111. המהר"ץ, הגיש את ספרו „תורת נביאים" למנחה אל בעל „חתם סופר" והלה ענה לו (בשו"ת חת"ס, או"ח סי' רח) בכמה השגות על דבריו. המהר"ץ חיבר איפוא את „הוספות לספרי", כתשובה על השגות החת"ס,

ידידי דבר לי אליו: הנה מימי לא עלה על לבי להדפיס ספר¹¹², אך זה איזה שנים יצאו איזה קונטרסים מתשובותי וחידושי על ידי רב אחד מו"ה מרדכי שלאנק*¹¹², בהדפיסו ספרי רמב"ן על קידושין ור"י בן מיגש על שבועות, היו בידו העתקות מחידושי והדפיסם סוף דבריהם, תחילתו באונס ולבסוף ברצוני, כי לא הי' פה עמדי, כי אם בפראג.

ועתה אירע לי כזאת: איש הגון אחד מק"ק בראד בשמו מו"ה מרדכי

ובסוף ההוספות הוסיף: „הנה ערכתי לפניך קורא נעים מה שהעלתה מצודתי להסיר השגות הגאון החסיד מהרמ"ס, ואת דבריו לא העתקתי פה כולם, מפני שגילה הגאון ז"ל במכתבו אלי, שרוצה בעצמו לחוקק דבריו אלו בספר".
112. בהתאם למכתבו של החת"ס משנת תקפ"ט, המובא בהקדמת בניו לשו"ת

חת"ס חלק יו"ד „והשמועה ששמעו מעלתם שהוצאתי חיבור אחד דבר זה לא הרהרתי בו, ולא עלה על לבי עדיין" ועי' ג"כ בשו"ת חת"ס (או"ח סי' רה) שהוא מרגיע את המהר"ץ שלא ישים אל לבו דברי אלו המחפשים מומים בדבריו „כל זמן שכתב את חבורו לשם שמים", ולכך כיוון המהר"ץ בסוף הקדמתו לתורת גביאים, וכן כתב החת"ס לר' ישראל דוד מרגליות — יפה בכגון זה (נדפס בשו"ת מילי דאבות, אה"ע סי' י, בארטפעלד תרפ"ד).

*112. הספר: „חידושי הרמב"ן על מסכת קידושין" מכורך עם: „חידושים על מסכת שבועות" מאת רבינו יוסף הלוי אבן מיגש, פראג 1826 (תקפ"ו),

בבית הדפוס של מ"י לאנדוי. שמו של ר' מרדכי שלאנק אינו נזכר שם, אם כי יתכן שעל ידו נמסרו לדפוס. מחוץ לשש התשובות הובאה שם לדפוס ג"כ פתיחה כוללת על „שלש יינות" ולבסוף מעט חידושים בסוגיה של: „שומר שמסר לשומר". בספר איגרות סופרים (בחלק על החתם סופר, עמ' 74 אות א), נזכר שהר"מ שלאנק היה מקודם תלמידו של רבי עקיבא איגר, שכן הוא גר בשלאנק הסמוכה לפוזן, ואח"כ ישב באהלה של תורה, בישיבת החתם סופר, כטז שנה. כאשר האחים לבית לעהרען מאמשטרדם פנו אל בעל „חתם סופר", שישלח להם תלמיד חכם וצדיק שילמד בביתם, הפנה אותו אליהם. לפי רשימות ר' אריה ליב בריסק (חלקת מחוקק ח"ט, טז א) נפטר ר' מרדכי בער"ח אלול תרכ"ה ועי' תולדות חכמי ירושלים, פרומקין-ריבלין (ח"ג, עמ' 260, אות נא). ר' מרדכי היה מחותנו של ר' דוד טעבלי אב"ד ברלין, כי ר' חיים יוחנן צבי הירש, בנו של ר' מרדכי, נשא את בתו של ר' דוד טעבלי (שם ח"ג, עמ' 244—257). בספר זכרון למשה, מו ב, צויין שכל התשובות שר' מרדכי שלאנק הדפיס בפראג נכללו בתשובות החתם סופר, ועי' מאמרו של ר' אברהם הלוי שישא על תולדותיו, תאהל שנה ב (תשט"ז), עמ' קי—קטז.

ליב ביסליכוס¹¹³ מדפיס פה ספרי ראשונים¹¹⁴ והגיעו לידו ג' או ד' מתשובותי ואיזה קונטרסים מחידושי ומספח אותם לאחד מהספרים הנ"ל. ומתחילה הי' על אפי ועל חמתי עד שאלצוני בני ביתי עד שהייתי שותק כמודה¹¹⁵ — כי חידושי ומכתבי המה הפקר לכל הרוצה להעתיק, ואינני מקפיד, כי לא מראש בסתר דברתי — והנ"ל כבר עוסק בהדפסה.

והנה בתוכם שתי תשובות אשר השבתי לפאר רו"מ גאון, א' בטומאת כהן הרופא לבקר מתים¹¹⁶ והב' מה שכתבתי על ספרו בני נביאים — תורת נביאים —. ואמרתי בשלו אדם רשאי ולא בשל חברו, ואולי אין רצוני להזכיר שמו ושם קהלתו וספרו על ענין ההוא, או אולי ימצא שום דיבור שהוא ח"ו נגד כבודו, ע"כ הנני מן המודיעים, ימחול על מעלת כבודו הרמה לעיין בהשגות אלו וישיבני דעתו.

לפי עניות דעתי אין בתשובתי הנ"ל שום דיבור המתנגד לכבוד תורתו חלילה, אדרבא יהי' לו לפאר ולתהלה, ואם אולי פלפלתי עמו והשגתי עליו, אין בכך כלום, כך דרכה של תורה, אולי גם פר"מ יחזור וידפיס ספר אחר ויתרץ דבריו, אבל להוציא מקולמסי שום דבר המתנגד לכבודו — חלילה!

אך אם בעיניו יראה שהוא שלא לרצונו, אמחוק אותן התיבות, או לא יזכר שמו ושם ספרו כלל, אבל לא אקוה זאת. ואצפה לתשובתו הרמתה ע"י המוקדם טרם יוגמר ההדפסה, ואחתום בכל חותמי ברכות, אוהב נפשו משה הקטן סופר מפראנקפורט דמיין.

מכתבו של המהר"ץ אל החתם סופר מעיד על אופיו, והימנו מתבלטת אישיותו הדגולה. המהר"ץ ידע את הלך רוחו של החתם סופר בפרעשבורג,

113. ראה עליו בספרו של נ"מ גלבר, ברודי, עמ' 304.

114. בהקדמתו לספר הפליט (רשימת שמונים כתבי יד יקרים, רשומים בידי צונץ, ברלין תר"י) מספר ר' מרדכי ליב, שהוציא כבר לאור ספרים רבים ומפרט אותם, ואם כי את „ספר הפליט" הביא לדפוס כשנה לפני פטירתו, לא הזכיר אף ברמז קל, שהוציא לאור תשובות החתם סופר. לדאבוני לא הספקתי לחקור אם שתי התשובות נדפסו עם יתר החידושים, כנספח לאחר הספרים הנ"ל, ומי שיודיעני בנידון אביע לו את תודתי ברבים.

115. עי' בהקדמת בני החתם סופר, לשו"ת חלק יו"ד, על הרשות שנתן להם, בשנה האחרונה לחייו, להדפיס את תשובותיו.

116. עי' דרכי ההוראה ח"ב. סימנים א—ו.

קרא ושמע על מלחמתו בזרמים המודרניים ועל עמדתו התקיפה*¹¹⁶, ולמרות זאת לא היסס מלפנות אליו בבקשה לדבר עליו טובות, כדי שיתקבל כרב בעיר, שרבה הקודם היה קנאי למופת ולפני אנשי העדה שעמדו תחת השפעתו. המהר"ץ החליט לעזוב את זאלקווא¹¹⁷, הקרובה לעיר מולדתו ולבית אביו, ולכתת את רגליו לעיר רחוקה וזרה לו, ולא חש שהשקפותיו תתנגשנה עם דרכי החיים של רבני הונגריה ובמנהגיהם הקפדניים, ביחוד בהתנגדותם למתחדשים¹¹⁸, וגם מזה נסתר משפטו החמור של רבי עקיבא יוסף שלזינגער על המהר"ץ. אמנם הסכים המהר"ץ להלכה עם רבני גרמניה כהוראת שעה במדינתם, אך לא הסכים לעשות כן בארצו, בגליציה¹¹⁹, ועל אחת כמה וכמה, בסביבת ה, חתם סופר". בתשובתו מתיצב לפנינו בעל "חתם סופר" בכל גדלו ותפארתו,

116*. המהר"ץ מזכיר (ח"ג משו"ת מהר"ץ, מנחת קנאות, ג א בהערה) שהשתמש בספר "אלה דברי הברית" (אלטונא תקע"ט), שם נתפרסמו מכתבי החת"ס בענין זה, עי' שם עמ' ו—יא, ל—מה וצו—צט. הרוצה לקבל תמונה מקיפה על התקופה ההיא ועל תוצאותיה בדורות הבאים יעיין בספרו של מאיר ראבינאוויץ, "המחנים", ניו-יורק תרמ"ח (גם מחבר "המחנים" נתפש לאותו דבר ואכמ"ל).

117. על הסיבות, שהגיעו את המהר"ץ לעזוב את זאלקווא ולחפש לו רבנות אחרת, כתבתי באריכות לעיל, בפרק המיוחד לרבנותו, אך כל הסיבות דשם אינן מספיקות להסביר מדוע הוא עוזב רבנות בלתי רצויה ומבקש רבנות רצויה עוד פחות.

118. אופיינית היא תשובתו של ר' שרגא צבי טענענבוים (נולד א אייר תקפ"ז ונפטר ד אדר תרנ"ז) בשו"ת נטע שורק, או"ח סי' נט, בדבריו על המצב ששרר אז בהונגריה ובגאליציה, ולדעתו היה המצב בגאליציה משופר מזה שבהונגריה, ועי' בספרו הנ"ל של נ"מ גלבר, פרק שלשה עשר, עמ' 173—236, ובספר דברי ימי ישראל בדורות האחרונים, ח"ד, עמ' 9—14. קהלת פאפו רצתה לקבל לרב את ר' שמעון סופר ממטרסדורף, אך הוא לא רצה בגלל האלמעמאר (בימה) שלא היתה באמצע ביהכנ"ס, ועל כן טענו ב-AZJ, 1855, עמ' 629—826, שגם המהר"ץ ("מנחת קנאות" עמ' 7) הסכים כבר לביהכ"נ, שאין לו בימה באמצעו, והכתב מספר כי נוכח כאשר ר' שמשון רפאל הירש חנך בשנת 1849 ביהכנ"ס בטרעש, אם כי לא היה שם אלמעמאר. יתכן שזה גרם למתיחות בין תלמידי החת"ס והמהר"ץ.

119. עי' אוצר נחמד לבלומנפלד, ח"א, עמ' 120; הגרן להורדצקי, חוב' ג, עמ' 205; וכן באוצר נחמד הנ"ל, ח"ו, חוב' ב, עמ' 200—203, ובח"א עמ' 69,

בערכו הרם ובענוותנותו, והימנו אנו למדים על יחסו אל המהר"ץ. בראשונה נבאר מספר נקודות הקשורות לשני המכתבים, וביחוד לשתי התשובות, הנזכרות במכתב השני, ואח"כ יתברר מעצמו יחסו הלבבי של ה, חתם סופר אל המהר"ץ.

במכתבו מזכיר בעל , חתם סופר שתי תשובותיו אל המהר"ץ, ושתייהן נמצאות בשו"ת החתם סופר, אחת בחלק או"ח סי' רח והשניה בחלק יו"ד סי' שלח. לגבי שתייהן בקש ה, חתם סופר מאת המהר"ץ להודיע לו, אם הוא מסכים ששמו ושם עירו יזכרו עליהן או לא, אך למעשה נזכר שמו ועירו על התשובה, בחלק או"ח סימן רח, ואילו על התשובה שבח' יו"ד סימן שלח, לא נזכר שמו ועירו. המהר"ץ לא הזכיר בפירוש את תשובתו למכתב ה, חתם סופר, אך מהעובדה שהוא בעצמו העתיק את המכתב ופירסמו בספרו, יש להניח שתשובתו היתה חיובית. יש איפוא לבדוק על שום מה הושמט שמו מהתשובה בסי' שלח¹²⁰.

ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד כתב לי השערה בדבר השמטת שם המהר"ץ מתשובה זו, והיא שהמדפיסים או בעלי השפעה אחרים הפצירו בבני ה, חתם סופר, שלא להציב מצבת זכרון למהר"ץ בספרי אביהם, אולם לדעתי איפכא מסתברא כי דוקא בתשובה ההיא, שבה נזף במהר"ץ, היו צריכים להשאיר את שמו.

נעיין איפוא בענין הנידון בתשובה זו, סי' שלח, היינו ענין הלנת מתים. מקור הדין הוא במשנה (סנהדרין מו א) , המלין את מתו עובר בלא תעשה, הלינהו לכבודו... אינו עובר עליו, ועל זה אמרו שם (מו ב) בשם רבי שמעון בן יוחאי שמן הפסוק כי קבור תקברנו אנו למדים שעובר בלא תעשה, אבל איכא דאמרי שמהפסוק ההוא יש רק רמז לקבורה מן התורה. מפרשי הש"ס דגים בדברים אלה, אם כווננו חז"ל לומר שהמלין את מתו עובר על לא תעשה ממש וחייבין מלקות, או שכווננו רק לאיסור ולא למלקות (עי' שם בפירוש ר"ח וכן בשו"ת חות יאיר סי' קלט), והנה גדולי הרבנים שבכל דור ודור¹²¹ עסקו בענין הלנת מתים כנגד

וכן ב-Wiener Stimme 1851, גליון 35, במכתב המהר"ץ, מקורות אלה מובנים רק אם מעיינים בהם בסדר הזה.

120. אין שום ספק שהתשובה הזאת ערוכה למהר"ץ, שכן ב, דרכי הוראה של המהר"ץ, סימן ד, נמצאת תשובתו לחת"ס על השאלה הנזכרת ושם, סי' ו, נמצאת תשובה נוספת קצרה מהחת"ס למהר"ץ בענין זה.

121. עי' לדוגמה שו"ת עבודת הגרשוני סי' עז; דרישת ציון לרצ"ה קאלישער סי' כט, במכתב רבי עקיבא איגר; שואל ומשיב, מהדו"ק, ח"א, סי' שה"שו

בספרו, דרכי הוראה, דן המהר"ץ בשלשת הסימנים הראשונים, אם מותר לו לרופא כהן לעסוק בגוסס, ובין היתר הוא אומר: „דאם במת גמור, למראה עין המבינים, ומוטל לפנינו כאבן דומם, בכל זאת רצו איזה חכמים להתיר הלנת מתים, אע"ג דקיי"ל המלין את המת עובר וכו' ואף לשיטת המתנגדים אשר צעקו מרה בהלנת מתים והביאו ראיה מש"ס יומא פד א... מכל מקום בגוסס... מוקמינן ליה בחזקת חיים", ואח"כ הוא מסתייע גם מדברי הראב"ד (הלכות גזירות ה טו) דכהנים בזמן הזה טמאי מתים הם, ומביא גם את דברי בעל „חות יאיר" שהלנת מתים היא רק דרבנן, וע"כ בצירוף גזירת המדינה, הדורשת הלנת מתים לשלשת ימים ושני לילות ומשגיחה ע"ז בשבע עינים, היה רוצה לצדד להקל בשני הענינים הנ"ל (היינו בכהן רופא, רק בענין גוסס, שמעמידים אותו בחזקת חיים; ובהלנת מתים רק בגלל תוקף הגזירה עלינו, עיי"ש). את דבריו אלה שלח אל בעל „חתם סופר", אולם הלה ענה לו דברים קשים כגידים: „הנה בקראי דברים אלו יוצאים מפי גברא דכוותיה... והנה פר"מ נתלה באילן גדול, בשאילת יעב"ץ ח"ב, ודמיונו כוזב לו, כי לא נמצא שם כן, אך בספרי המאספים ובספר בכורי העתים נמצאו אגרות משנת תקל"ב שהחכם רמ"ד טען להתיר איסורן של ישראל, אך הגאון יעב"ץ מחא ליה אמוחא מאה עוכלי בעוכלי" (מלשון חז"ל כתובות נג א; ב"ב פה ב). גם את הראייה מדברי הראב"ד דחה בעל החת"ס והראה לו כי בספר „תמים דעים" חזר בו הראב"ד ממה שכתב בהשגותיו להרמב"ם. בסוף דבריו מדריכו בעל ה„חתם סופר" כיצד להתייחס בשאלות מסוג זה, כדי שלא לתת יד לפושעים הרוצים לחתור חתירה מתחת לקדשי שמים ומחכים רק לפתחו של מחט, והם כבר ירחיבוהו לפתחו של אולם, ויתלו את עצמם באילן גדול וכו'.

המהר"ץ נענה לו לבעל „חתם סופר" וחזר בו מהוראתו לקולא,

וכן ב„יוסף דעת" סי' שצד; שו"ת האלף לך שלמה למהרש"ק, סי' שלד, לבוב תר"ע; שו"ת דברי חיים יו"ד ח"א סי' סד; שו"ת ערוגת הבושם, יו"ד סי' רמח, הגהות מהר"ץ לנזיר ד א ולנדה מד א; שו"ת גבול יהודה להרי"ל צירלזון, סי' לא; התורה והחכמה לר' זכריה ישעיה יאללעס, בחלק המכתבים, עמ' 421, ועי' איגרות סופרים, ח"א עמ' 20 ובחלק ג עמ' 60. 122. עי' המליץ תרמ"ד, גליון א; המאסף תקמ"ח, עמ' 170—186; בכורי העתים, תקפ"ד, עמ' 233—253, 209—229; שם תקפ"ו, עמ' 136; ושם תקפ"ז, עמ' 43—46; ועי' בכל כתבי מנדלסון, כרך טז, עמ' 154—186.

ובשו"ת מהר"ץ (ח"א, סי' נב) הוא כותב בפירושו: „בכל זאת אין להקל בהלנת מתים אשר יש בהם לאו ועשה של תורה, לשום דעה" *122.
 כנראה שבמיוחד השפיעו על המהר"ץ דברי ה"ח, חתם סופר, כדבריו בדרכי ההוראה סי' ו' 123: „כי בעוונותינו הרבים רבו אלה בזמנינו, עד שיאמרו אין אנו חוששין לדברי רבנו, ודברי עשו פרי בעירי ובמקומות המקשיבים לקולי, היינו החדש אסור מן התורה, בכל מקום ובכל זמן, ובזמן הזה יותר ויותר" 124. כאן הראה בעל ה"ח, חתם סופר 125 את הבנתו העמוקה 126, עד שאפילו כמה משכילים סלדו ממעשי אחיהם הקיצוניים 127. באספקלריה זו נבין את תגובת בעל ה"ח, חתם סופר למעשי רבני הדור, וביניהם גם המהר"ץ, אם לא נזהרו כראוי במקום שהיה חשש למכשול ולאי הבנה (שו"ת חת"ס, חלק או"ח סי' נא).

*122. גם בדרכי ההוראה, סוף סימן ד, הזכיר המהר"ץ לחת"ס שגם הוא, המהר"ץ, אסר הלנת מתים אלא ששם נפגע מעט מדברי החתם סופר, ע"ש.

123. בדרכי ההוראה, סוף סי' ג, מציין המהר"ץ כי בחורף תקצ"ז שלח ל"ח, חתם סופר את תוכן שלשת הסימנים הראשונים, ותשובתו עליהם היא בשו"ת חתם סופר (יו"ד, סי' שלח, מכסלו תקצ"ז). סי' ד זה הן תשובות המהר"ץ לחתם סופר, ובסימן ו תשובת חת"ס אליו מאדר שני תקצ"ז. ברור שסי' שלח קדם בזמן לסי' ו שבדרכי ההוראה, אך המלים „א"ר כסלו" הנמצאות בהוצאה הראשונה משנת תר"א, אומרות דרשני. במהדורות מאוחרות השמיטו את כסלו ובמקום א"ר תקנו: אייר, אך במקום שחשבו לתקן קלקלו, כי לפי"ז קדמה תשובתו השניה של חת"ס לראשונה, שכן השניה היא על השגות המהר"ץ לתשובתו הראשונה. לדעתי ברור ש„א"ר" הכוונה אדר ראשון, שבו כתב חת"ס את תשובתו שבסי' שלח, ועי' הדרום, אלול תשי"ח, בדברי ר' טוביה פרשל, וכן יש לתקן את התאריך בדרכי ההוראה.

124. התשובה במילואה ראה בנספח לפרק זה.

125. עי' כתב זאת זכרון, עמ' 48.

126. עי' כנסת ישראל לשפ"ר, ח"ג, עמ' 81—127; משלי אסף סטנוב, ברלין תקמ"ט, עמ' יא—לג; תולדות שלמה מימון, תרגום טביוב, תל אביב תשי"ח, עמ' 109, ועי' שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ת, ח"א, סימן נא.

127. עי' די"י לגרץ, תרגום טריוויש, חלק ט, עמ' 298; תולדות הריפורמציון הדתית בישראל לברנפלד, עמ' 72—93; היסטוריה של הספרות העברית החדשה לי' קלוזנר ח"א, עמ' 250, בביקורתו החריפה של ר"ז פרנקל נגד עיקרי הריפורמה להולדהיים, שווערין 1843, ובתולדות ר"ז פרנקל מאת שפ"ר עמ' 91—98.

עובדה היא, שלולא עמידתם הנמרצת של גדולי הדור היה המצב מחמיר עד כדי טמיעה גמורה, כנראה מספרי התקופה, ובכללן גם שו"ת המהר"ץ¹²⁸. המהר"ץ הבין איפוא לרוחו הטהורה של בעל „חתם סופר”¹²⁹ ולא נפגע באופן אישי מתוכחתו, כי ידע שאת אשר יאהב אותו יוכיח, ואם פגעי הזמן פגעו קשה במהר"ץ¹³⁰, ואם לפעמים יצאו מפיו דברים הנראים כפגיעה בגדולים ממנו¹³¹, אורייתא היא דקא מרתחא ביה, והגם שאין זאת התנצלות לגדול שכמותו, לא נפגעו על ידי זה היחסים שבינו לבין בעל „חתם סופר”, גם בחילופי דברים עם רבי צבי הירש קלישר מסתייע המהר"ץ מדברי ה„חתם סופר”¹³², וכמעט באותו המובן שענה גם לר"י רייפמן משברשין¹³³, „וכבר הורה זקן”, שזוהי הטרמינולוגיה הקלאסית לסמן את הגאון והפוסק בה' הידיעה. גם מדברי בעל „קול אריה”¹³⁴ ובעל

אוצר החכמה

128. ח"א, סי' מו, בענין הריפורמיים בלונדון שבנו במה לעצמם; האלף לך שלמה, או"ח סי' רנו—רנח; צלותא דאברהם לראנ"ה יענר סי' כא—כג; תולדות אנשי שם ללאנדסהוט עמ' 102; השחר, שנה יא, עמ' 264; איגרות סופרים ח"ב, עמ' 45, 48, 49, 51, 53, 62, 68, 73; ביכלר בשי למורה עמ' 46; דור דעה לקאמעלהאר ח"ב עמ' קעז; Der Israelit לשנות 1869—1896.

129. כדוגמא נציין את תוכניתו של הד"ר פיננער לתרגם את הש"ס לגרמנית, שבראשונה הסכים על כך ה„חתם סופר” ואח"כ הודה ולא בוש ששגגה יצאה מלפניו. בשנות 1833—1838 הופיע בפראג תרגום גרמני של פירוש רש"י על התורה מאת ר' יהודה ליב דוקס, תלמידו של החת"ס, עם הסכמת רבו.

130. עי' מנחת קנאות עמ' טז, שם הזכיר המהר"ץ מדוע התנגדו לו אחדים מרבני הדור עיי"ש, ועי' דבריו, בסוף הקדמתו לתורת נביאים, ולהם כוון החת"ס בתחילת תשובתו אליו, או"ח סימן רח.

131. עי' בדרכי הוראה סוף סי' ד, עי' גם במכתב המהר"ץ לשי"ר, בספר היוכל לרצפ"ח, החלק העברי, במאמרו של בלבן, עמ' קעח—קפ, וב„הוספות לספרי” של המהר"ץ, אות טז.

132. על יחסי המהר"ץ ורצ"ה קאלישער ידובר עוד להלן.

133. נמצא בשו"ת המהר"ץ, ח"א, סימן ס בענין מציצה בספוג וכו'.

134. בעל „קול אריה” ר' אברהם יהודה הכהן, נולד ר"ח מנחם אב תקפ"ד ונפטר מוצאי חג הסוכות תרמ"ד בעיר מאד הונגריה. למד בישיבתו של ה„חתם סופר” ממחצית שנת תקצ"ח עד פטירת רבו (שו"ת כת"ס, אה"ע סי' צח), בתשובתו של הכת"ס הזכיר לבנו של בעל „קול אריה” את ימי